

і ніколи реформи не проходили легко і гладко. Будь-яка реформа це зміни в житті людей. З економічної точки зору реформи зачіпають різні матеріальні інтереси індивідів, груп, корпорацій і не можуть залишати байдужими цих суб'єктів до можливих перетворень. З точки зору психологічної, всі реформи – це втручання в звичний, сформований уклад життя, що також завжди болісно сприймається людьми і розцінюється як замах влади на їх суверенітет, обмеження свободи і порушення сталих форм життєдіяльності. Проблеми, однозначно, складні, а в Україні ще й задавлені. Недореформована інституційна сфера завмерла в ситуації невизначеності. Чим тривалішим є перебування інститутів і організацій у транзитивній стадії, тим різкіше погіршується якість життя населення й державних послуг, тим більше накопичується негативних настроїв і емоцій у суспільстві, тим гостріше відчуватимуться й усвідомлюватимуться фактори дестабілізації соціальних структур і соціальних відносин. Ми запозичуємо із західного світу окремі конструктивні деталі, намагаємося прищепити їх до себе. Але, по-перше, робимо це хаотично, несистемно, кидаючись із боку в бік. А по-друге, їх нам немає до чого чіпляти, оскільки не діє базовий принцип західної моделі. Наслідки таких імплантацій периферійних зон чужої комунікації можна позначити поняттям «системної патології». За цієї ситуації будь-яка справа, будь-які добрі наміри обертаються своєю протилежністю. Скасували державний контроль над ціноутворенням – він перейшов до рук криміналу, зняли ідеологічний прес із культури – дістали засилля етики брудної білизни.

Слова «незалежність», «справедливість», «реформи» – у вжитку тих, хто «виступав» учора і опинився біля керма сьогодні, стрімко знецінюються, а разом з тим вивітряється довіра до будь-яких слів взагалі. А це вже – симптом дуже тривожний. Погіршення настроїв і очікувань населення, яке фіксується опитуванням громадської думки, служить певним діагнозом, загрожує підривом довіри до всього процесу реформ, веде до втоми та розчарування щодо реформ серед українців і світової спільноти. Зрозуміло, що не існує швидких стежок до успіху, немає абсолютних рецептів вирішення проблем, однак не існує і шляху до успіху в обхід реформаційних перетворень.

Список використаних джерел

1. Головаха Е. Масові субсидії породжуватимуть покоління утриманців [Електронний ресурс] // Тиждень.ua. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Politics/161945>.
2. Головаха Е. Поки що наша єдина надія – західний контроль [Електронний ресурс] // ZN.ua. – Режим доступу: https://dt.ua/socium/yevgen-golovaha-poki-scho-nasha-yedina-nadiya-zahidniy-kontrol-_html.
3. Пирожков С. І. Цивілізаційний вибір України: парадигма осмислення і стратегія дії (стенограма наукової доповіді Президії НАН України 29 березня 2017 р.) / С. І. Пирожков // Вісник НАН України. – 2017. – №6. – С.42–50.
4. Суслов В. І. Україна: реформи і реформатори [Електронний ресурс] // Публічні лекції Політ.ua. – Режим доступу: www.polit.ua.
5. Цивілізаційний вибір України: парадигма осмислення і стратегія дії: національна доповідь / ред. кол.: С. І. Пирожков, О. М. Майборода, Ю. Ж. Шайгородський та ін.; ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. – К.: НАН України, 2016. – 284 с.

References

1. Holovakha E. Masovi subsydiy porodzhuvatymut pokolinnia utrymantsiv [Elektronnyi resurs] // Tyzhden.ua. – Rezhym dostupu: <http://tyzhden.ua/Politics/161945>.

2. Holovakha E. Poky shcho nasha yedyna nadiia – zahidnyi kontrol [Elektronnyi resurs] // ZN.ua. – Rezhym dostupu: https://dt.ua/socium/yevgen-golovaha-poki-scho-nasha-yedina-nadiya-zahidniy-kontrol-_html.

3. Pyrozhhov S. I. Tsyvilizatsiinyi vybir Ukrainy: paradyhma osmyslennia i stratehiia dii (stehogramy naukovoi dopovidy Prezydii NAN Ukrainy 29 bereznia 2017 r.) / S. I. Pyrozhhov // Visnyk NAN Ukrainy. – 2017. – №6. – S.42–50.

4. Suslov V. I. Ukraina: reformy i reformatory [Elektronnyi resurs] // Publichni lektsii Polit.ua. – Rezhym dostupu: www.polit.ua.

5. Tsyvilizatsiinyi vybir Ukrainy: paradyhma osmyslennia i stratehiia dii: natsionalna dopovid / red. kol.: S. I. Pyrozhhov, O. M. Maiboroda, Yu. Zh. Shaihorodskyyi ta in.; IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. – K.: NAN Ukrainy, 2016. – 284 s.

Patlaichuk O. V., PhD, Associate Professor, Department of Philosophy and Cultural studies, Admiral Makarov National University of Shipbuilding (Ukraine, Mykolaiv), volnistik@gmail.com

Makarchuk O. M., lecturer, Department of Philosophy and Cultural studies, Admiral Makarov National University of Shipbuilding (Ukraine, Mykolaiv), oksana.makarchuk@nuos.edu.ua

Nature of reforms and aspects of contemporary Ukrainian reformation process

Problems of modern transitive Ukrainian society are shown as causes and effect of errors in the reformation policy. There has been reviewed the problem of Ukrainian reformation process and reasons for controversial attitude toward them. It is noted that success is attained by the states, where reforms are implemented in the tideway of conscious civilized project, determined by understanding and support by the country's people of social development processes. Use was made of historical and philosophic method of analysis to study a number of subjective factors of domestic reformation process. Analysis was made as to impact of rudiments of Bolshevist ideology on incomprehension by modern reformers of the essence and role of reforms, deep rooting of Soviet practice of «leading sovereignty» and political infantilism.

As a result it has been determined that incompleteness, fragmentariness of reformation process destabilizes social structures and social relations, is fraught with shattering confidence in all the reforms process, leads to weariness and disappointment in Ukrainian and world community and under war conditions aggravates and brings to the foreground the problem of national security.

Keywords: reformation process, neo-feudalism, political infantilism, subsidies, social relations.

УДК 1(430)(091) <18> (045)

Семенов В. Г.,

кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (Україна, Київ), semenov_vg@ukr.net

Черкасов С. М.,

старший викладач кафедри філософії, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (Україна, Київ), esem4e@ukr.net

СУЧАСНЕ ОСМИСЛЕННЯ ВЧЕННЯ Г. В. Ф. ГЕГЕЛЯ ПРО ВСЕЗАГАЛЬНІ ЗАКОНИ

Загострюється дослідницька увага щодо необхідності сучасного осмислення вчення про всезагальне законодавство класика і завершувача всієї західноєвропейської філософської раціоналістичної традиції Г. В. Гегеля, яке здатне стати ефективним критерієм висвітлення змістовності та послідовності даної проблематики в світовій історії філософії взагалі і перш за все в межах філософії Нового часу. В цьому видруці з'ясовується, що гегелівська теорія всеохопних законів та закономірностей містить переважно в трьох системних творах філософа – «Феноменології духа», «Науці логіки» та «Філософії духа»; локалізується і структурується ж ця теорія в параметрах і за принципами компетенції «Розсудку», «Розуму»

та «Духу», як основних інтелектуальних здібностей людини. Підсумовуючи свої дослідницькі розвідки (зрозуміло, лише пропедетичні) у взаємодоповнені феноменологічних, логічних та гносеологічних аспектів тут автори доходять наступних висновків: 1. Саме в філософії Гегеля сформувалося перше в історії світової філософії цілісне вчення про всезагальне законодавство, яке, в свою чергу, суттєво посприяло створенню зрілої, багато в чому неперевершеної і до наших днів, філософської системи цього мислення. 2. З гегелівської філософії випливає, що всезагальний закон, – це або усталене в плінних відношеннях явище, або сутнісні відношення, або відношення поміж сутностями.

Ключові слова: філософія Гегеля, гегелізнавство, закони природи, соціальні закони, всезагальне законодавство, закони розсудку, закони розуму, закони духа.

Людина – розумна і діяльна істота. На відміну від тварин, які в оточуючій дійсності знаходять всю повноту умов власного існування, люди в навколишньому середовищі таких умов не знаходять. Вони їх власноруч створюють своєю свідомою, доцільною, універсальною діяльністю, яка є перманентно розширеним виробництвом, що водночас перетворює навколишню природу в предметний світ соціальної культури, формує і удосконалює людські сутнісні здібності та створює і розвиває всю сукупність суспільних відносин в межах яких таке виробництво здійснюється. Зрозуміло, що така всеохопна та всебічна продуктивна життєдіяльність людей і людських спільнот неможлива без засвоєння та використання ними закономірностей та законів як природи, так і суспільства. В одному з вимірів, пізнання та практичне застосування всього комплексу законів співпадає з всевітньою історією людства, в іншому ж, – воно має свої поетапні специфічні історичні особливості. Тільки з врахуванням взаємодоповнення цих двох генетично-історичних іпостасей і стає можливим усвідомлення дослідницької актуальності проблематики закономірностей та законів у різні історичні епохи, зокрема і в сучасну епоху демократичних трансформацій та ринково-інформаційних технологій.

Вже за доби первісного суспільства синкретична свідомість людини та її міфологічний світогляд містилися в собі певні узагальнення, які відбивали закономірності безпосереднього людського досвіду тих прадавніх часів. Але такі узагальнені закономірності виникали та зникали лише ситуативно і не ставали справою спеціального усвідомлення нашими далекими пращурами; вони були органічно вмонтованими в єдиний одномірний процес їхньої спільної родової життєдіяльності. Перші ж спроби свідомого з'ясування ества природних та соціальних закономірностей з'являються лише в ранньокласових суспільствах і пов'язані вони були з виникненням в деяких країнах «передфілософії». Яскравим прикладом такого рівня духовної культури є «Гомерівська Греція» (XII–VI ст. до н.е.). Тут ми перш за все маємо справу з прикладом соціоантропоморфного світогляду. Першопочатком у Гомера є пара – Бог Океан і Богиня Тефія. Океан – пращур богів, з нього все започатковується. Боги є кровними родичами. Вони вічно молоді і безсмертні та є лише двійниками природних явищ. Гомерівський космос – певною мірою пронатуралістичний. В центрі світобудови розташована Земля. Вона сплющена і плаває у воді. Над нею розташоване Небо, сяє мідне склепіння. Нижче Землі міститься півкуля Тартар (підземелля, прихисток похмурих богів). Все симетрично відносно Землі. Достатньо філософічно в епосі Гомера витлумачується людина. Вона складається з тіла і трьох духовних утворень: 1) «псюхе» – душі як такої, двійника і образа

тіла; 2) «тюмаса» – афективно-вольової частини духа; 3) «нооса» – ума.

Починаючи з «Іонійської натурфілософії» Стародавньої Греції, проблематика усвідомлення закономірностей вже набуває якостей філософської всезагальності, і започатковується вона з вчення Фалеса з Мілета. Цей мудрець цікавився природними явищами і мав власне пояснення таких із них як вітер, дощ, грім, град, сніг, лід, землетрус тощо. Але одночасно з цим він задумувався над тим, з чого все існуюче народжується, з чого все складається і в що в кінці кінців переходить. Основою і початком всього існуючого Фалес вважав «воду». Цю свою позицію він аргументував тим, що тварини живляться вологими рослинами, рослини – вологою землею, їжа всіх істот також завжди волога. Вода – початок вологи, і саме тому вона є першопочатком усього існуючого. Крім цього вода перетворюється в лід та пару і взагалі є рухомою стихією, перебуваючи в станах постійних змін та різних перетворень, тобто вона існує скрізь, в усьому і завжди. Унікальне для свого часу натурфілософське вчення створив мілетський учень і послідовик Фалеса Анаксимандр. Він став автором першого письмового твору «Про природу» і першим запровадив у дослідницький обіг саме поняття «початок» (archē), яким позначав першопричину, першооснову всього суцього. Цей першопочаток світобудови Анаксимандр назвав «апейроном», що означало «безконечне», таке, що «все охоплює» і «всім править». Це вже не щось первинно-речовинне, а лише вічна всезагальна невичерпна субстанційна потенція світобудови, яка сама із себе вицленює протилежності вологого і сухого, холодного і теплого та спричиняє виникнення «води», «землі», «повітря» і «вогню», з яких пізніше формується весь «космос», зокрема Сонце, Місяць, зорі та Земля.

Радикально новаційним в межах «Іонійської натурфілософії» слід визнати і філософування Геракліта з міста Ефес. Сучасники і наступні антикознавці одноставно характеризують його як ґрунтовно освіченого і оригінального у викладі власних думок мислителя. Як і мілетські філософи Геракліт усвідомлював нагальну необхідність віднаходити першооснову чи першопричину всього існуючого. Але він концентрував свою увагу на осмисленні всеохопного буття як чогось константно змінного, динамічного, бо те що саме не змінюється, не може бути причиною змін будь-чого іншого. Такою стихією, за Гераклітом, є «вогось», який є утворенням «найбільш тонким», а головне – «рухомим» і таким, що може перетворюватися у воду, землю та в будь-яку іншу річ. Вогось – жива і діяльна стихія. Вогось – світло, тепло, а вони – основа життя, саме життя. «Все обмінюється на вогось, а вогось – на все» – констатує Геракліт. Цей вселенський колооберт філософ символічно ототожнював з рікою, постійною течією світового буття, в якому «все тече» (Panta rei) і ніщо не повторюється, не залишається незмінним, а постійно виникає і зникає, переходить з одного стану в інший. Водночас ефесець світобудову розуміє як досконалий, гармонійний, прекрасний і навіть «божественний» космос, який об'єктивно підпорядковується космічному «Логосу». Саме завдяки йому в цьому вічному процесі «панта рей» здійснюється всеохопна доцільність, проявляється якась далекоглядна мудрість: «Все здійснюється згідно цього

логосу». За Гераклітом, логос – це принцип, чи то закон існування космосу, закон безперервного розвитку світу і кожної речі зокрема: логос «править всім через все». Для філософа цей всезагальний закон є чимось розумним, бо «розум – це слово природи», завдяки якому людина здатна спілкуватися з природою. Саме через слово-логос люди отримують всі знання про світ і стають розумними. Разом з тим Геракліт визнав існування ще й людського (суб'єктивного) логосу, який хоч і має свою специфіку, є дуже близьким до великого космічного логосу. Він частка космічного логосу і перебуває в постійному зв'язку з ним. В розумінні Геракліта, логос людської «душі» подібно до логосу космосу є потенційно безконечним і безмежним: «Душі властивий логос, що постійно самозбагачується». Людські знання про природу космосу накопичуються поступово шляхом заглиблення людини в логос космосу. Істина ж людського пізнання підсумково – сам логос, сама сутність всього існуючого. Тобто, істинним є тільки те, що існує як всезагальне, те, що опирається на загальний розум «спільний логос» [Див.: 1; с. 24–40].

Взагалі, всю всесвітню історію філософії можна проінтерпретувати крізь призму наявності в філософських напрямках, школах та персональних вченнях усвідомлень різноманітних закономірностей і законів. Надзвичайно навчальним у цьому вимірі слід визнати вже натурфілософію все того ж Геракліта, з її всеохопним інтелектуальним онтологічно-мисленнєвим «Логосом», який завдяки своїй поліфункціональності та продуктивній семантиці вже в Античній і Середньовічній філософії набув десятки різних тлумачень, зокрема за допомогою таких споріднених із закономірностями понять як «бог», «вчність», «необхідність», «доля», «мудрість», «смысл», «визначення», «розум», «метод», власне «закон» та ін. З вчення ж Сократа починається принципово новий етап філософських рефлексій; дослідницькі зусилля тут концентруються вже не на природі і натурфілософській проблематиці, а на людині, сенсі її буття, дискурсивному пізнанні, моральнісній культурі людей в межах людських спільнот. Відповідно, тут змінюється і предметне поле з'ясування закономірностей та методологія їх вивчення і узагальнення. Філософування Сократа переважно діалогічне. Він доводив свого співбесідника до стану невпевненості в собі, психологічної напруженості, до визнання ним власних заблуджень, власного незнання, змушував задуматися над тим, а де шукати істину і в чому вона полягає. Так Сократ підводив кожного до сприйняття і визнання головної тези свого навчання опонентів та власного самонавчання: «Я знаю, що я нічого не знаю». На думку Сократа, знати – означає дати визначення (дефініювати), класифікувати на види і роди всі поняття. Саме поняття, впорядковані в певну єдність чи органічну систему і створюють науку. Мислитель також намагався довести, що всі поняття так чи інакше віддзеркалюють істинне буття речей, їх об'єктивне існування, а тому логічний порядок з необхідністю є відтворенням порядку речового, дійсного, реального. Звідси наш проміжний висновок. З філософії Сократа стає переконливо зрозумілим, що закономірності буття речей, як і закономірності життя людей, можуть бути з'ясованими тільки в поняттєво-дискурсивний спосіб.

Попри значні досягнення в справі розуміння закономірностей та законів природної та соціальної

дійсності за часів Античності та Середньовіччя, ці успіхи були здебільшого результатом суто мисленнєвих зусиль вчених і тільки наука і філософія Нового часу почали наполегливо віднаходити ці закономірності і закони в самій дійсності, спираючись перш за все на реальну природничонаукову емпіричну основу. Вже в «Новому органіоні» (1620) Ф. Бекон проблематику природних законів «визначеностей чистої дії», що зумовлюють будь-яку «просту природу» підносить до рівня парадигмальної. В «Першоначалах філософії» (1644) Р. Декарт вперше у науковій дослідженні запроваджує саме поняття «закон природи», яким позначаються «певні правила...різноманітних рухів (механічних рухів фізичних тіл – Авт.) помічених у всіх тілах». Про такий же рух тіл йдеться і у творі Т. Гоббса 1655 року «Про тіло» (найважливіше у розділі третьому – «Про закони рухів і величин») [Див.: 2, с. 173–183]. Одразу після Бекона, а саме з Гоббса, починається усвідомлення істотної відмінності законів природи від соціальних законів і диференціація останніх за фундаментальними ознаками. Вже у гоббсівському «Про громадянина» (1642) соціальні закони поділяються на «божественні», «природні» («моральні») і «громадянські». За Гоббсом, «... природний закон... є велінням правого розуму стосовно того, що слід робити і від чого потрібно відмовитися задля щонайдовшого збереження життя і здоров'я». Природні закони є «неписаними», «незмінними» і «вчними». Саме тому вони є законами божественними щодо ества людини і будь-яких людських спільнот. Таких законів Гоббс виокремлює двадцять і наголошує, що всі вони відтворюють різні аспекти «справедливості» і поєднуються єдиним спільним «правилом» поведінки, яке у різні часи у різних джерелах мало назву «золотого правила моральності»: «Не роби іншому того, чого ти не бажаєш, щоб робили тобі» [3, с. 310, 336].

Ми публічно вже висловлювалися стосовно деяких класичних вчень про всеохопні соціальні закони корифеїв філософії Нового часу, які не втратили свого евристичного потенціалу і для сучасного суспільствознавства. В межах однієї статті наші зусилля були зосереджені на усвідомленні лише п'яти дослідницьких проблем. 1. Визнанні соціально-політичного вчення Т. Гоббса за початок розбудови новітньої парадигми суспільного законодавства, оскільки у цього мислителя моральнісні і правові закони підпорядковуються спільному «правилу» – «Не роби іншому того, чого ти не бажаєш, щоб робили тобі». 2. Тлумаченні Б. Спінозою соціальних законів з позиції пантеїстично-моністичного типу філософування, завдяки якому «людські» закони за всезагальністю і значущістю визначаються співрозмірними з «божественними» (що зумовлені «природною необхідністю») законами. 3. Обґрунтуванні Ш.–Л. Монтеск'є принципа «справедливості» визначальним критерієм синтезу і дієвості всього велетенського комплексу соціально-політичних і моральнісно-правових законів. 4. Формулюванні Ж.–Ж. Руссо єдиного всезагального соціального «Закону», сутність якого полягає у співпадінні інтересів та волевиявлень індивідів з інтересами та волевиявленнями людських спільнот різних рівнів чисельності. 5. Створенні І. Кантом епохальної теорії моральнісно-правового законодавства, в якій всезагальний моральнісний «категоричний імператив» є органічно відповідним

«трансцендентальному визначенню права», а останнє є концептуальною основою всіх різноманітних законів юриспруденції [Див.: 4, с. 156–162].

Для сучасного системного переосмислення історії класичних вчень про всезагальне законодавство потрібно саму соціальну філософію Нового часу, солідаризуючись з Б. Расселом («Історія західної філософії», 1944), розглядати в розширеному форматі від Ф. Бекона до Г. В. Ф. Гегеля включно та разом з Ю. Габермасом класифікувати її широкомасштабні прояви «Західноєвропейського Модерну» («Modern age»). Геніальні мислителі тієї революційної епохи спромоглися створити потужні (багато в чому гіпотетичні, але аж ніяк не утопічні) вчення про закономірності становлення нового досконалого суспільства, яке замінить собою вже відживший свій вік станово–корпоративний феодалізм. Головним здобутком модерного суспільствознавства стало визнання мірою зрілості будь–яких соціумів різні рівні усупільнення їхніх членів, від недосконалих родоплемінних аж до межово універсального, загальнолюдського, за якого кожна окрема людина буде здатною акумулювати та відтворювати у собі і через себе одразу і повсякчас все суспільно–всезагальне, всезагально–закономірне. Відповідно, зокрема, вчення Руссо про єдиний всезагальний «Закон» слід визнавати моделлю розвиненого громадянського суспільства, а Кантову теорію «категоричного імператива» і «трансцендентального права» – моральнісною та правовою моделями такого досконалого суспільства та співвідносною йому за зрілістю правової держави. Ефективним же критерієм змістовності та послідовності вчень про суспільне всезагальне законодавство доби Новочасної філософії (зрозуміло, і не тільки її) має стати філософська система Г. В. Ф. Гегеля (1770–1831), що є загальноновизнаним взірцем і апогеєм всієї західноєвропейської філософської раціоналістичної традиції.

В роки існування СРСР філософія Гегеля в тій країні витлумачувалася заідеологізовано і у зв'язку з цим спотворено. Те ж багатогранне гегелівське вчення про всезагальне законодавство в марксистсько–ленінській філософії по суті справи зводилося лише до інтерпретації його крізь призу «основних законів діалектики» в матеріалістичному висвітленні їх Ф. Енгельсом. Наприклад, заангажовані радянські філософи навіть не задумувалися над простою та очевидною проблемою: «якими є, і чи є взагалі, не основні закони діалектики?» Разом із цим, в «матеріалістичному розумінні історії» К. Маркса, з її однозначно законно–відповідним «базисом» і таким же законно–відповідним взаємозв'язком цього «базиса» з похідною від нього «надбудовою», ці спеціалісти аж ніяк не вбачали основних законів історії, оскільки про таке ніколи дослівно не написав сам засновник марксизму. Заради справедливості зазначимо, що за доби Радянського Союзу були перекладені і видані російською мовою більше двадцяти томів творів Гегеля, а серед тогочасних гегелізнавців, незважаючи на ідеологічні утиски, була значна кількість фахівців міжнародного гатунку, які спромоглися зробити вагомий внесок в дослідження багатющої філософської спадщини німецького генія. На жаль, в незалежній Україні з кон'юнктурних обставин інтерес до гегелівської філософії невиправдано знизився.

Єдиним ґрунтовним сучасним переосмисленням системного вчення Гегеля, яке долає недоліки та примножує здобутки минулого гегелізнавства, слід визнати великий, співрозмірний з солідною монографією, розділ «Гегель» з фундаментальної праці знаного українського історика філософії М. О. Булатова «Німецька класична філософія» [Див.: 5, с. 11–466]. Саме новаційно змістовне дослідження цього співвітчизника зумовило сам вибір нами теми даної статті та зоріентувало нас стосовно структурування її змісту.

Гегелівська філософська система має назву «Енциклопедія філософських наук» (1817). Вона складається з трьох частин: «Логіки», «Філософії природи» і «Філософії духа». «Енциклопедії» передувала низка філософських видруків вченого, серед яких дві обсягові праці, що фахівцями визначаються за головні. «Феноменологія духа» (1807) – перший фундаментальний системний твір Гегеля, який має підзаголовок «Наука про досвід свідомості». Гегелізнавці «Феноменологію» визнають не тільки за своєрідний вступ до філософської системи мислителя, але й класифікують її як первісний варіант цієї системи в цілому. Проблематика закономірностей і законів органічного пов'язані зі структурою і змістом всієї «Феноменології духа» та відіграє в ній провідну роль. Тут з'ясовується і ество різноманітних законів природи та духовної культури і одночасно створюються умови для узагальненого розуміння того, чим є закон як такий. Гегелівська «Феноменологія» 1807 року – перший в історії світової філософії твір де має місце єдине системне вчення про закони та закономірності і де це вчення суттєво посприяло створенню зрілої, багато в чому неперевершеної і до наших днів, філософської системи.

Для оперативної орієнтації подамо зміст «Феноменології духа» Гегеля в найважливіших структурних вимірах. **Передмова. Вступ. (А) Свідомість. I. Чуттєва достовірність... II. Сприйняття або річ та ілюзія. III. Сила і розсудок, явище та надчуттєвий світ. (В) Самосвідомість. IV. Істина достовірності себе самого. (А. Самостійність і несамостійність самосвідомості... В. Свобода самосвідомості...) (С) Абсолютний суб'єкт. V. Достовірність та істина розуму (А. Спостерігаючий розум. В. Перетворення розумної самосвідомості в дійсність нею самою. С. Індивідуальність, яка бачить себе реальною в себе самій і для себе самої). VI. Дух (А. Істинний дух, моральнісність В. Відчужений від себе дух; Освіченість. С. Дух, наділений достовірністю себе самого. Моральнісність). VII. Релігія. (А. Природна релігія. В. Художня релігія. С. Релігія откровення). VIII. Абсолютне знання.**

В розлогії змістовній «Передмові» та програмному «Вступі» до «Феноменології духа» автором формулюються стратегічні пізнавально–методологічні принципи структурування та дискурсивного розгортання цього послідовного системного твору. Перш за все Гегель заявляє, що філософія має бути «наукою», а остання можлива лише в формі «системи». Відповідно, справжня філософська «форма істини» може бути лише послідовним системним розгортанням окремих філософських істин, додатних для вивчення, розуміння та викладання. З останнього, в усвідомленні

філософа, впливає, що «субстанція», як єдність духовного і матеріального, суб'єктивного і об'єктивного має з необхідністю набути статусу «суб'єкта» – самодіяльнісного освоєння реальними суб'єктами дійсності через послідовну самореалізацію повного комплексу «понять», що і є «найважливішою метою» наук про «абсолютне знання». Досягнення ж цієї мети передбачає свідоме обґрунтування поетапних «шаблів» розвитку філософських знань («феноменів духа») від найпростіших до найдосконаліших, «абсолютних». Цю послідовність утворень духа, які свідомість проходить в своєму прогресивному розвитку, Гегель глибокодумно ототожнює з історією формування свідомості самих людей в «систему науки».

Першу локалізацію законів Гегель віднаходить в межах реалізації можливостей «Свідомості». Тут суб'єкт спочатку безпосередньо контактує з одиничними об'єктами у вимірах «чуттєвої достовірності» («ще», «зараз», «тут»). Але досвід пізнання і сама оточуюча людей діяльність – плинні. Вони відкривають для суб'єктів безмежний світ «речей» з притаманними їм «властивостями». За Гегелем, світ речей–властивостей є пізнавальним предметним полем «сприйняття». Сприймаючи цей світ суб'єкт з'ясує, що будь-яка річ для нього водночас є і «одиничним» (конкретне дерево), і «множинним» (тим, що позначається словом «дерево») та ще й переконується в тому, що речі сукупністю своїх властивостей і «відмежовуються» від інших речей, і «пов'язуються» цими властивостями з іншими речами. У розумінні філософа, річ не є чимось усталеним. Вона з'являється і зникає; вона є «явище». Якщо зосередитися на всьому процесі плинності світу речей, то дослідницьке поле пізнання з необхідністю вже поділяється на два прошарки: «зовнішній» (явища речей) і «внутрішній» (джерело, основа, що породжує речі і сила, що зумовлює явища речей). Усвідомлення взаємозв'язків і взаємоопосередкувань цих двох прошарків складають головне завдання «розсудкової свідомості». Розсудок, як активна пізнавальна здібність людини, не зупиняється на зовнішності одиничних речей, а засобами власної рефлексії «занурюється» в їхню внутрішню основу, в їхнє «для-себе-сущє» і «всезагальне». Саме в межах цієї внутрішньої всезагальності Гегель і відкриває «царство законів», в якому кожен «окремий закон» є «всезагальною відмінністю», а їхнє узагальнення розсудком формує саме «поняття закону». Так закон падіння каменя на землі і закон руху небесних тіл І. Ньютона звів до одного «закону тяжіння». Автор «Феноменології духа» також наполягає на тому, що «відмінність» в законах, які опановуються розсудком не є випадковою (як в безпосередньому чуттєвому світі), а є закономірно «необхідною» і поширюється на всі сфери як природної, так і соціальної дійсності [Див.: 6, с. 71–92]. Отже, якщо на рівні «сприйняття» Гегелем осмислювалися форми буденної свідомості, то до компетенції «розсудкової свідомості» він вже відносить всезагальні закономірності і сучасного йому природознавства, і емпіричну сферу суспільних наук, зокрема емпіризм на теренах моральної науки.

Людина спочатку пізнає зовнішній світ, а тільки потім починає вивчати (усвідомлювати) саму себе, що і є самосвідомістю. Самосвідомість завдяки своїй продуктивній «самісності» надбудовується над свідомістю, довершує її. Це правильно. Але таке не

слід розуміти спрощено. Неможливе ні існування свідомості без самосвідомості, ні самосвідомості без свідомості. В другій частині «Феноменології духа» «Самосвідомість» Гегель формулює принцип – «Істина свідомості є самосвідомість...» [6, с. 233]. Керуючись цим дослідницьким кредо філософ процес «розв'язання протиріччя поміж свідомістю і самосвідомістю» подає через два послідовних рівня розвитку самосвідомості. 1. «Безпосередня самосвідомість», «обтяжена зовнішнім об'єктом». Тут людина «усвідомлює себе через відношення до речей». Щоб існувати та усвідомлювати себе люди «повинні споживати зовнішній світ», а підсумково «ставати господарями зовнішнього світу», як пізнавально, так і практично. 2. «Відношення однієї самосвідомості до іншої самосвідомості», процес «взаємного визнання». Людина досягає своєї самосвідомої «задоволеності», тільки через самосвідомість іншої людини. Люди «мають визнавати свободу інших, щоб самим стати вільними». «Свободолюбство» має бути обопільним і спільним. Єдність же свідомості і самосвідомості, за Гегелем, – є «Розумом», який постає предметом третього головного розділу його «Феноменології» 1807 року.

У цій великій частині свого твору Гегель пояснює, що попередній «досвід» взаємодоповнення свідомості і самосвідомості з'ясував «єдність» протилежностей суб'єкта і об'єкта. Осягнення ж тотожності протилежностей суб'єкт («мислення») і об'єкт («буття») у всезагальному масштабі – прерогатива вже «розуму». Філософ вважав, що в самій дійсності безсвідомо існує (діє) «поняття», «думка». Саме у зв'язку з цим він заявив: «Все дійсне – розумне», «все розумне – дійсне». Останнє і є визнанням тотожності мислення і буття. У відповідності з цим останнім Гегель узагальнено витлумачує «розум» як всеохопний «закон», як тотально «закономірне» в усьому світі. На рівні «розсудкової свідомості» також мала місце взаємообумовленість суб'єкта і об'єкта, але там вона буда поверховою, неповною, нездатною опанувати глибинні сутнісні взаємозв'язки суб'єктивного і об'єктивного. «Розсудок» все виокремлював і згруповував, розподіляв і об'єднував, але не мав належної впевненості в ефективності власних пізнавально–мислительних операцій. На рівні ж «розуму» суб'єкт зі знанням суті власної справи відкриває сутнісні закони дійсності, віднаходить «мислення» в самому «бутті» і втілює здобутки «мислення» в «бутті».

За Гегелем, свій поступ самореалізації в дійсності «розумна самосвідомість» починає вже впевненою в тому, що «світ є царством розуму», але вона з необхідністю сама має в цьому перевпевнитися через три основні етапи власного досвіду. Спочатку це «Спостерігаючий розум», який відкриває «закони» в природі, але не випадково, а так, що їх свідомо «шукають і знаходять». Спостереження є доцільним пошуком «закономірного» в речах. Тут мають місце не тільки доцільні, а й доцільні комбінації та класифікації суттєвих і несуттєвих «ознак» речей, а до власне спостереження додається «експеримент», який відіграє вирішальну роль в наперед запланованому з'ясуванні внутрішніх необхідних зв'язків в речах, формулюванні поняттєвих, «чистих умов законів», тобто в самому відкритті природних законів.

Другим основним етапом «розумної самосвідомості» є «Діяльнісний розум» або «Перетворення розумної

самосвідомості в дійсність нею самою». В цій частині дослідження законів розум переміщується з природи до сфери суспільства і змінюється з відношень «самосвідомість – річ» на відношення «самосвідомість – самосвідомість», «індивідуальна самосвідомість – суспільна самосвідомість». В ідеальному вимірі суспільну («всезагальну») самосвідомість Гегель виражає формулою – «я є ми, і ми є я» і виокремлює також три форми «розумової самосвідомості» через проходження яких відбувається наближення самосвідомості до цього ідеалу. 1. Індивід прагне «самоствердитися в світі» завдяки власним бажанням до утилітарних насолоджень. Але такий прагматизм веде до згубних наслідків, оскільки є несумісним з «необхідністю багатовимірного життя». 2. «Закон серця і безумство самовпевненості». Поєднання власних бажань з необхідністю світу є усталеним правилом кожного самосвідомого індивіда. Але цю необхідність потрібно знати. Часто ж людині тільки здається, що вона знає світ і можливості його удосконалення. За таких обставин індивід егоїстично ставить себе над світом, має місце безумство самовпевненості, «зняття» якого неможливе без усвідомлення закономірностей світобудови. 3. «Доброчесність і загальний рух речей». Індивідуальна самосвідомість органічного пов'язана зі світовим колообертом моральнісних нормативів, «загальним рухом речей». Вона має вчиняти добро – чесно не суб'єктивно, а об'єктивно. Підсумково ж моральнісний рух речей має стати «дійсністю всезагального в індивідуальності», а «індивідуальність реальністю всезагального».

Нарешті, третій основний етап «розумної самосвідомості» – «Реальний розум», або «Індивідуальність, яка бачить себе реальною в собі самій і для себе самої». Тут, по–перше, розглядається «Духовне тваринне царство...», де людина будучи духовною істотою живе без будь–яких спроб доцільно змінювати світ, існує безконфліктно, що є схожим на одноманітне життя тварин в своєму середовищі. Але людина є принципово діяльнісною істотою і саме ця продуктивна діяльність з необхідністю виводить її за вузькі межі оманливого духовного тваринного царства. По–друге, тут висвітлюється «Розум, який приписує закони». Йдеться про всеохопний світ моральності, нормативи якого створюються людськими спільнотами, живуть живим життям «моральнісної субстанції», як її «закони». Наприклад, заповідь: «Кожен має говорити правду», але за умови – «якщо він знає правду». У зв'язку з цією умовою сама заповідь стає залежною від знань, переконань конкретної людини і має уточнюватися. З'являється нова третя форма «Реального розуму» – «Розум, який перевіряє закони». Закони формальної логіки (наприклад, « $A=A$ ») перевіряється шляхом з'ясування наявності в них суперечностей. Якщо їх немає, то закон відповідає істині, якщо ж вони є, то він не є законом. Інша справа з перевіркою моральнісних законів, «звичаїв». Вони «неписані» і «безсумнівні». Вони перевірені і перевіряються самим життям. Індивідуальна самосвідомість має їм просто «слідувати» [Див.: 6, с. 124–232].

Над «Розумом» в «Феноменології» розміщується «Дух». Тут досліджується тріада: А. «Істинний дух, моральнісність». В. «Відчужений дух».

С. «Моральність». В попередній частині Гегель вивчав моральність в площині закономірних звичаїв («нравов») людських спільнот, які все ж таки дещо видозмінюються історично та географічно. В цій же частині розглядаються поведінкові нормативи всезагальнісного гатунку, закони «моральнісного життя народів», які завжди були, скрізь є і завжди будуть. Гегелівська філософія по–особливому теоцентрична. Вічно існує Всесильний, Всемудрий і Всеблагий Бог. Його закони всеохопні і перманентно продуктивні. Згадаємо. В феноменологічній ієрархії дисциплін філософ «Релігію» розміщує над «Духом». Вище знаходиться тільки «Абсолютне знання» («Філософія»). За Гегелем, суспільство, як народ, зумовлюється двома законами (видами законів): Перший – «божественний», «закон спільного походження», який укорінений в самих надрах суспільного співжиття і є незалежним від будь–якого людського свавілля. Другий – «людський», «закон загального порядку життя», що складається з «відомих» законів та звичаїв і який з'явився в межах суспільної свідомості. Божественному закону в народній громаді відповідною є «сім'я», елементарна основа будь–якої моральності і будь–якого суспільного життя. Людському – громадянське життя в державі. Індивід як член сім'ї, в «царстві пенатів», має значення «абсолютно незамінної особистості», як громадянин, в «царстві суспільного духа», він стверджує себе через свої справи, вчинки і заслуги. В подальшому філософ доводить, що ці два основні закони моральнісного світу не є протилежними один одному. Навпаки, вони постійно взаємообумовлюються і взаємодоповнюються та обопільно перевтілюються як в сім'ї, так і в народі. Божественний і людський закони повсякчас індивідуалізуються в самосвідомості чоловіка і жінки, батьків і дітей, братів і сестер, а через них істотно впливають на всі міжособистісні та корпоративні взаємовідносини. В інших складових «Духа» Гегель вже спеціально не пише про ці закони. Але там вони (як і всі попередні) співприсутні в модифікованих формах і відіграють важливу роль у з'ясуванні різних принципових закономірностей духовної культури [Див.: 6, с. 235–246].

Доречними тут будуть наступні зауваження. В «Феноменології» 1807 року має місце системне вчення про всезагальні закони як природи, так і суспільства. Це всезагальне законодавство послідовно і поетапно опановується трьома головними пізнавально–мислительними здібностями людини – «розсудком», «розумом» і «духом». Основою цього єдиного динамічного процесу, з якого всі цикли зароджуються і в якій всі вони в кінцевому підсумку повертаються (занурюються, збагативши собою весь попередній поступ), є всеохопний світ «свідомості – самосвідомості». Відомо, що існують три філософські науки за допомогою яких людина («духовно» освоєє дійсність. 1. «Гносеологія» – теорія пізнання. 2. «Логіка» – теорія мислення. 3. «Феноменологія» – теорія знання, теорія свідомості–самосвідомості. Всі ці науки існують через взаємодоповнення. Якщо це гносеологія, то тут на головному місці пізнання, а мислення і свідомість–самосвідомість в ній відіграють допоміжну роль. Якщо ж це логіка, то тут головує вже мислення, а допоміжні функції залишаються за пізнанням і свідомістю–самосвідомістю. Так ось «Феноменологія духа» – це

теорія свідомості–самосвідомості та одночасно ще й теорія розуму, духа, як різних рівнів єдності свідомості і самосвідомості. Ці, так би мовити, «феноменологічні» обставини обов'язково слід враховувати при подальшому осмисленні різнопланового вчення німецького філософа про всезагальне законодавство дійсності.

Працюючи директором гімназії в Нюрнберзі (1808–1816) Гегель написав свою другу фундаментальну системну працю «Науку логіки», яка друкувалася частинами з 1812 до 1816 року. В науковому світі цей твір називають «великою логікою», а «Логіку» з «Енциклопедії...» – «малою логікою». Структура «Науки логіки» є тріадичною: «Вчення про буття», «Вчення про сутність» і «Вчення про поняття». Буття плінне, є таким, а за інших обставин стає іншим. Ця частина теорії мислення зреалізовується через послідовні визначеності «якості», «кількості» та «міри». Гегелівська ж «сутність» є тим, що завжди є таким і тільки таким, і аж ніяк не іншим. Це глибинна основа всього можливого, це те з чого все походить, тоді як сама сутність не є похідною не від чого іншого. Саму по собі сутність Гегель називає «рефлексією у собі самій», а все те, що нею обумовлюється, – «явищем». «Явище» у нього є лише частина тим самим «буттям», бо воно «взяте» розумом не із зовні, а із середини, та ще й у постійному взаємозв'язку із сутністю. Єдність сутності і явища в «Науці логіки» називається «дійсністю». В дійсності «сутність проявляється», а «явище є сутнісним». Але в цьому синтезі визначальна роль все ж таки належить сутності. Окрім цього, як би і скільки би сутність не проявлялася, в ній міститься невичерпний потенціал будь-яких можливих явищ. Сутність, явище і дійсність – створюють і забезпечують повне і вичерпне усвідомлення ества і можливостей сукупності «понять». Ці можливості стають реальністю через послідовне самозбагачення поняттєвого мислення на трьох рівнях: «суб'єктивності», «об'єктивності» й «ідеї».

Локалізацію «законів» в «Науці логіки» її автор знаходить на межі «сутності» з «явищем» та в самій «сутності». Він зазначає, що явище, з одного боку, є «мінливою безпосередністю», з іншого ж боку, йому «притаманна усталена самототожність». Окрім цього, сутнісне в явищі і «протиставляється» самому собі і «зливається» з явищем. Те ж, що пов'язане з «сутнісним існуванням» явищ, що «залишається рівним собі в плінності явищ», філософ назвав «законом явищ». Останній, містить в собі два значення: це і закон явищ, і явище законів. У підрозділі «Закон явища» з «Науки логіки» Гегель дає десять визначень «закону», які доречно звести до п'яти основних: 1. «Закон» – «сама основа явища». Зрозуміло, що тут окреслюються найширші параметри існування будь-яких законів світу явищ. 2. «Закон знаходиться не по той бік явища, а безпосередньо наявний в ньому». Цим підкреслюється певна самостійність законів явищ від сутності. 3. «Закон – це *рефлексія* явища у тотожності із собою». У такий спосіб виражається самодостатність закону в межах явища, підкреслюється всепроникність (рефлексія) закону в явища. 4. «Закон... – це суттєве явище». 5. «Закон є сутнісною формою». У перших трьох із цих споріднених дефініціях йдеться про характеристики закону з боку явищ. В четвертій – мовиться про ество законів вже зі сторони сутності. Останнє ж визначення загострює

увагу на тому, що закони обумовлюються внутрішньою формою сутності (найважливішою організацією змісту) і відтворюють її у власний специфічний спосіб [Див.: 7, с. 136–141].

Гегелівські дефініції закону з відповідною до них аргументацію у щойно зазначеному підрозділі доповнюються авторською концепцією «царства законів». Філософ виходить з того, що будь-який закон має свій цілком визначений зміст, яким він відрізняється від інших законів, відтак, існує багато законів, як і багато явищ. Сукупність законів Гегель називає «царством законів», що відповідне «царству явищ». Обидва царства мають однаковий зміст, проте явище містить у собі дещо більше: «несуттєвий зміст свого безпосереднього буття». Тобто явищу притаманна конкретика, яка не входить до закону і зумовлена чимось іншим. У «Науці логіки» «царство законів» – «це спокійне відображення існуючого чи того, що являється світу». У наступному абзаці Гегель дещо модифікує попереднє визначення: «Царство законів – це спокійний зміст явища...» і тут же додає: «Явище є тим самим змістом, але репрезентованим у неспокійній зміні і як рефлексія в інше» [7, с. 139, 141]. Гегелівське «царство законів» відтворює два взаємодоповнюючі змісти. По-перше, це «царство» у значенні великої цілісної масштабності. По-друге ж, це «царство», що володарює над світом явищ.

Але роздумами про «закон явищ» та «царство законів» у «Науці логіки» не вичерпується гегелівське вчення про всезагальне законодавство. У підрозділах «Світ, що проявляється, і у собі сущий світ» та «Розкладання явищ», філософ наголошує, що закон є «постійним елементом» у змінності явищ, і саме тому його доречно називати «основою світу явищ». За Гегелем, закон є єдністю чи тотожністю у розмаїтті явищ. Він є єдністю у множинності, але не кількісною, а сутнісною єдністю у сутнісній множинності. Оскільки ці сторони необхідно розрізняти і в той час зіставляти, то вони складають відношення, і при тому, оскільки йдеться про сутність речей, – «сутнісне відношення», форми якого вже з'ясовують ті способи, з яких стають зрозумілими поєднання сутностей з явищами. Підсумовуючи щойно висловлене, мислитель лаконічно визначає: «закон – це сутнісне відношення...» [Див.: 7, с. 141–149].

«Розсудок» і панівний над ним «розум» в дещо видозмінених формах дослідницьки співприсутні у всіх трьох головних творах Гегеля: «Феноменологія духа», «Науці логіки» та «Філософія духа». У першому і третьому з них ця інтелектуальна двійня реалізує себе переважно «феноменологічно», а у другому – однозначно «логічно». У «Науці логіки» (пригадуємо «Вчення про сутність») – має місце вседолаючий триумф «розуму». До того ж слід пам'ятати, що в гегелівській панраціоналістичній і панлогічній філософії наявне подвійне ставлення до «розсудку». Перше – негативне, що пов'язане з існуванням однобічної «розсудковості свідомості», пізнання і мислення. Друге – позитивне, яке обумовлене реальною необхідністю єдності розсудку і розуму у всіх сферах духовної культури. Дещо по-особливому гегелівська дихотомія «розсудок–розум» проявляє себе і в «Філософії духа», яка має наступну структуру: «Суб'єктивний дух» – «Антропологія», «Феноменологія», «Психологія», «Об'єктивний дух» – «Право», «Мораль», «Моральнісність»; «Абсолютний

дух» – «Мистецтво», «Релігія одкровення», «Філософія». Відповідно, «Феноменологія», в якій Гегель починає концептуально досліджувати проблематику всезагального законодавства структурується на: «Свідомість як таку» – «Чуттєву свідомість», «Сприйняття», «Розсудок»; «Самосвідомість» – «Предметну самосвідомість», «Визнавальну самосвідомість», «Всезагальну самосвідомість»; «Розум».

Підрозділ «Розсудок» з «Філософії духа» складається з двох невеликих параграфів. Тут, як і у відповідних текстах з «Феноменології» 1807 року, спочатку йдеться про «царство законів», про те, що у «плинності явищ залишається тотожним самому собі» та обґрунтовується саме «поняття закону», яке має бути відображенням «справжнього внутрішнього», «єдності явищ, що зберігаються у множинності і змінності речей». Після цього Гегель окреслює те предметне поле де «розсудковою свідомістю» відкриваються закони. Зокрема він зазначає: «...Сутність закону, – байдуже, чи належить цей останній до зовнішньої природи чи до моральнісного світопорядку, полягає у нерозривній єдності, у необхідному внутрішньому зв'язку з різноманітних визначень». Це положення підкріплюється прикладами: закон природи «поєднує» в русі планет квадрати часу обертання і кубу відстаней, а закон права «поєднує» злочин і покарання. «Ця єдність, – констатує філософ, – опановується, зазвичай, тільки спекулятивним мисленням розуму, але у розмаїтті явищ, вона відкривається вже розсудковою свідомістю. Закони суть визначення розсудку, внутрішньо притаманні самому світу; тому розсудкова свідомість віднаходить у них свою ж власну природу і цим самим стає предметною для самої себе» [8, с. 230, 231]. Тобто, «розсудкова свідомість» з необхідністю трансформується в «самосвідомість».

В мініатюрному підрозділі «Розум» з «Філософії духа» зовсім не висвітлюється проблематика всезагального законодавства. Вона тут внутрішньо прихована в концентрованих положеннях щодо єдності «свідомості» і «самосвідомості» та переході від цієї єдності до «нескінченної всезагальності духа». Але проблеми всезагальних законів у цьому творі, як і в «Феноменології» 1807 року, досліджуються Гегелем у розділі «Моральнісність» («Нравственность» – рос.), який тут вже надбудовується над синтезом «Права» і «Моралі». У § 538 з шойно зазначеного розділу читаємо: «Закони виражають визначення змісту об'єктивної свободи. По–перше, для безпосереднього суб'єкта, для його самостійного свавілля і особливого інтересу вони є обмеженими. Але вони є, по–друге, абсолютною кінцевою ціллю і всезагальною справою; вони народжуються, таким чином, функціями різних, з всезагального відокремлення *станів*, що все далі диференціюються, а також діяльністю і власним піклуванням окремих осіб; і, по–третє, вони складають субстанцію вільного воління окремих особистостей і їхнього способу мислення як обов'язкових *моральнісних правил*» [8, с. 351]. З цього тексту є зрозумілим, що у гегелівському «по–перше», йдеться про закони рівня «розсудкової свідомості», а у «по–друге» та «по–третє» з'ясовується взаємна відповідність «абсолютної кінцевої цілі» і «субстанції вільного воління» особистостей та їхніх спільнот, що є прерогативою тільки «розуму» і «духа».

З межово стислого викладу філософії Гегеля є підстави стверджувати, що визначення поняття «закон» має складатися з трьох взаємопов'язаних і за висхідною субординованих положень. 1. Закон – це усталене у плинних відношеннях явищ. Переконливо таке філософ обґрунтував у своєму розумінні «розсудкової свідомості» та «закону явищ» в редакції «Феноменологія духа» і «Філософія духа». 2. Закон – це відношення в межах сутності, сутнісні відношення. Підтвердженням цього є перш за все друга частина «Науки логіки» «Вчення про сутність» і особливо її перший розділ «Сутність як рефлексія у самій собі». 3. Закон – це відношення поміж сутностями. За виправдання цієї часткової дефініції вже слугують всі три основні твори філософа, особливо їх підсумкові узагальнюючі частини і розділи. Якщо ж всі три попередні визначення поєднати, то ми доходимо такого висновку: Закон – це усталене в плинних відношеннях явищ, сутнісні відношення і відношення поміж сутностями.

Навіть так лапідарно і пропедевтично викладене гегелівське вчення про всезагальне законодавство, яке в досить концентрованих формах подається в «Феноменології духа» та «Енциклопедії філософських наук» цього мислителя, вже робить очевидною його трансісторичну актуальність для всього наукового пізнання і мислення. Є підстави стверджувати, що ця перманентна історична значущість з необхідністю набуває нових якостей і кондицій та трансформується в досконалу теорію всезагальних законів, якщо філософську систему Гегеля переосмислити в її найширшому обсязі. Йдеться про доповнення та деталізацію гегелівської «Енциклопедії...» 1817 року «Філософією права» (1821), а також «Філософією історії», трьохтомною «Історією філософії», чотирьохтомними «Лекціями з естетики», низкою ґрунтовних праць з проблем «Філософії релігії» тощо, які вже готувалися до друку та видавалися послідовниками і учнями німецького філософа після його смерті.

Розуміння всезагальних законів дійсності одночасно є і принциповою теоретико–пізнавальною і важливою світоглядно–практичною проблемою, без розв'язання якої суспільствознавство стає спрощеним та не затребуваним реальними процесами життєдіяльності людей. Соціально–всезагальне слід визнавати унікальною за всеохопністю та динамізмом всезагальністю, принципово відмінною від всієї сукупності різноманітних загальностей неживої і живої природи. Якщо в позалюдській природі всезагальне існує виключно через всі без винятку взаємозв'язки природних формоутворень (одиночностей), то у соціальній дійсності кожна окрема людина (індивідуальність, унікально–неповторна усупільнена особистість) є здатною акумулювати та відтворювати у собі і через себе одразу і повсякчас все суспільно–всезагальне. Щоправда, людина спочатку лише потенційно була повноцінно усупільненою істотою і тільки на певному рівні історичного поступу ця потенція, завдяки власним зусиллям людини, почала ставати реальністю. В соціально–філософських же вченнях від Гоббса до Гегеля прослідковується становлення новітньої для свого часу парадигмальної теорії всезагальності природничо–наукового, суспільно–політичного та моральнісно–правового законодавства, яку в узагальненому вимірі є підстави класифікувати

як гіпотетично–прогностичну програму принципового удосконалення людини, громадянського суспільства і правової держави. Втілення в дійсність всезагально–законодавчих ідей Гоббса і Спінози, Монтеск'є і Руссо, Канта і Гегеля – в досконалому майбутньому людства. Людина є істотою, що постійно визначає цілі і формує ідеали своєї життєдіяльності, від ближніх до самих віддалених перспектив. Без цих прогностичних орієнтирів люди були б нездатними адекватно оцінювати ні своє минуле, ні своє сучасне. Саме у зв'язку з цим всезагально–законодавче прогностичне «як має бути» щодо того «як є» і того «як було колись», слід визнавати перманентно актуальною суспільно–філософською проблематикою.

Список використаних джерел

1. Тихолаз А. Г. Геракліт. – К.: «Абрис», 1995. – 160 с.
2. Гоббс Т. О теле // Избр. произв.: В 2. т. – М.: «Мысль», 1965. – Т.1. – С.49–214.
3. Гоббс Т. О гражданине // Избр. произв.: В 2. т. – М.: «Мысль», 1965. – Т.1. – С.277–409.
4. Семенов В. Г. Черкасов С. М. Про соціальні закони і закономірності актуально // «Гілея: Науковий вісник», Збірник наукових праць. – К., 2018. – Вип.129 (№2). – С.156–162.
5. Булатов М. А. // Немецкая классическая философия. – В 2–х частях. – К.: «Стилос», 2006. – Ч.2. – 540 с.
6. Гегель Г. В. Ф. Феноменология духа // Соч.: В 14 т. – М.: «Изд. соц. лит.», 1959. – Т.4. – С.1–436.
7. Гегель Г. В. Ф. Наука логики. – В 3 т. – Т.2. Учение о сущности. – М.: «Мысль», 1971. – С.5–248.
8. Гегель Г. В. Ф. Философия духа // Энциклопедия философских наук: В 3 т. – М.: «Мысль», 1977. – Т.3. – С.3–472.

References

1. Tyholaz A. G. Geraklit. – K.: «Abrys», 1995. – 160 s.
2. Hobbs T. O tele // Izbr. proizv.: V 2. t. – M.: «Mysl'», 1965. – T.1. – S.49–214.
3. Hobbs T. O grazhdanine // Izbr. proizv.: V 2. t. – M.: «Mysl'», 1965. – T.1. – S.277–409.
4. Semenov V. G. Cherkasov S. M. Pro social'ni zakony i zakonimosti aktual'no // «Gileja: Naukovyj visnyk», Zbirnyk naukovykh prac'. – K., 2018. – Vyp.129 (№2). – S.156–162.
5. Bulatov M. A. // Nemeckaja klassicheskaja filosofija. – V 2–h chastjah. – K.: «Stilos», 2006. – Ch.2. – 540 s.
6. Gegel' G. V. F. Fenomenologija duha // Soch.: V 14 t. – M.: «Izd. soc. lit.», 1959. – T.4. – S.1–436.
7. Gegel' G. V. F. Nauka logiki. – V 3 t. – T.2. Uchenie o sushhnosti. – M.: «Mysl'», 1971. – S.5–248.
8. Gegel' G. V. F. Filosofija duha // Jenciklopedija filosofskih nauk: V 3 t. – M.: «Mysl'», 1977. – T.3. – S.3–472.

Semenov V. H., Ph.D. in Philosophy, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Philosophy, National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute» (Ukraine, Kyiv), semenov_vg@ukr.net

Cherkasov S. M., Senior Lecturer of the Department of Philosophy, National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute» (Ukraine, Kyiv), esem4e@ukr.net

Contemporary comprehension of the teachings of G. F. F. Hegel on general laws

The article sharpens the research attention on the relevance of modern understanding of the universal legislation doctrine of the classic and completer of the whole Western European philosophical rationalist tradition G. W. F. Hegel. The doctrine is capable of becoming an effective criterion for illuminating the meaningfulness and consistency of this problem within the frame of the world history of philosophy in general and, above all, within the philosophy of the Modern era. This work reveals that Hegel's theory of all-encompassing laws and regularities is contained mainly in three systematic works of the philosopher – «The Phenomenology of Spirit», «Science of Logic» and «The Philosophy of Spirit». The theory is localized and structured within the parameters, and according

to the principles of «Rationality», «Reason» and «Spirit» competence as the basic intellectual abilities of a person. Summarizing the research (naturally only propaedeutic) in complementary phenomenological, logical and gnosiological aspects, the authors come to the following conclusions: 1. It was the philosophy of Hegel that for the first time in the history of world philosophy formed the holistic doctrine of universal legislation, which, in its turn, greatly contributed to the creation of a mature, largely still unsurpassed philosophical system of this thinking. 2. Hegel's philosophy implies that the universal law is settled in either the fluid relations of phenomena, or insight relations, or relations between the insights.

Keywords: Hegel's philosophy, Hegelianism, laws of nature, social laws, universal legislation, laws of rationality, laws of reason, laws of spirit.

* * *

УДК 16:929(47)

Тімченко О. П.,

доктор філософських наук,
професор, завідувач кафедри філософії і культури,
Львівський торговельно–економічний університет
(Україна, Львів), philosophy@lute.lviv.ua

Сислюк Я. Г.,

кандидат філософських наук, доцент, доцент
кафедри філософії і культури, Львівський
торговельно–економічний університет
(Україна, Львів), philosophy@lute.lviv.ua

Пігош М. А.,

старший викладач кафедри філософії і культури,
Львівський торговельно–економічний університет
(Україна, Львів), philosophy@lute.lviv.ua

Логика дискурсу М. Бердяева

Обгрунтовано, що філософський дискурс М. Бердяєва обумовлений його екзистенційними та персоналістичними поглядами. Досліджено основні мотиви його філософських розвідок: супротив універсальним філософсько–світглядним системам, несприйняття науково–логічного стилю подання матеріалу, протиставлення матеріального – духовному, закономірності – інтуїції, суспільства – особистості.

Проаналізовано висхідні установки мислителя: первинність духовного та вторинність матеріального «об'єктивованого» світу, його обмеженість і неспроможність продукувати істинні цінності, які б визначили сенс життя людини. Все це окреслює символічність та фрагментарність його стилю філософування, який викликає певні труднощі з позицій формально–логічної систематизації та класифікації. Розглянуто бердяєвське бачення особистості, яке репрезентоване триадою: Дух – Свобода – Особистість, яка є найвищою в ієрархії: нація, держава, суспільство.

Ключові слова: логіка, дискурс, символічність, інтелектуальне зусилля, дух, ірраціональність, свобода, творчість.

Генезис творчої спадщини Бердяєва, як справедливо зазначає С. Кримський, визначається духовною аурую Києва. Мислитель київського кола [4, с. 6], який присвятив свою творчість базисним філософським поняттям «дух», «вічність», «свобода», «універсальність», «творчість», «персональність», мав неповторний стиль дискурсу. Він нехтував створенням унікальних філософських систем, в його творах можна знайти багато суперечливих висловлювань, головним для нього була інтелектуальна духовна інтуїція, за допомогою якої він намагався дослідити сутність світу.

Багатовимірність людського буття, на думку мислителя, можна виразити через специфіку парадоксального філософського мислення «Моя філософія не наукова, а профетична і есхатологічна» [2, с. 95], підкреслював він. Таким чином, дослідження логіки дискурсу Бердяєва є актуальним як у розумінні духовної спадщини самого мислителя, так і в усвідомленні метаісторичності та полівимірності всієї історії філософії.